

OBRAZOVANJE I TOLERANCIJA

Jadranka Čačić-Kumpes

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

UDK 37.014.53:172.4

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. 3. 1996.

Mjesto tolerancije u odgoju i obrazovanju jest dvojako: ona je predmet poučavanja i obilježje odnosa između sudionika odgojno-obrazovnog procesa. U radu se naglašava jednaka važnost izbora sadržaja koji se poučavaju, načina na koji se poučavaju i uvjeta u kojima se poučavaju. Na primjeru suvremenih iskustava govori se o sadržaju i dosezima nastave o ljudskim pravima i zadacima odgoja i obrazovanja za toleranciju. Uvidom u dosadašnja iskustva (pretežno zapadnih zemalja) došlo se do spoznaje o potrebi proširivanja socijalizacijske uloge škole i produbljivanja veza između škole i društva. Pokazalo se da nastava o ljudskim pravima ovisi o važnosti koju neko društvo pridaje ljudskim pravima i toleranciji. Samo jasno iskazivanje tolerancije na svim razinama ponašanja u čitavom društvu i djelatno a ne deklarativno poštivanje ljudskih prava u svakodnevnom životu mogu stvarati uvjete za široku socijalizaciju tih vrijednosti. Jedna od mogućnosti za ostvarivanje takvog zadatka pruža se unutar interkulturalističkog koncepta koji se čini pogodnim za odgoj i obrazovanje u duhu tolerancije (i ljudskih prava) u modernim pluralnim društvima.

Tolerantnost nije kontemplativan stav, dijeljenje oprosta onome što je bilo i onome što jest. To je dinamičan stav koji se sastoji u predviđanju, shvaćanju i promicanju onoga što hoće biti. Različitost kulturâ je za nama, oko nas i pred nama.

Claude Lévi-Strauss

Uvod: odgoj, obrazovanje i tolerancija

Razmatranje odnosa obrazovanja i tolerancije uključuje i varijacije kao što su obrazovanje za toleranciju, tolerancija u obrazovanju, obrazovanje o toleranciji. Premda svako za sebe znači nešto drugo iskustvo i analize pokazuju da je nužan svaki aspekt njihova međudnosa i da samo međudnos ima smisla i učinka. Prije obrazloženja te tvrdnje valja odrediti što se podrazumijeva pod pojmovima obrazovanja i tolerancije.

Obrazovanje je proces (ali i rezultat procesa) institucionaliziranog prenošenja znanja, vještina i navika i razvijanja psihofizičkih sposobnosti učenika. Prema

pedagoškoj teoriji obrazovanje je uz odgoj u užem smislu (proces razvijanja osjećajnog i voljnog dijela ličnosti, oblikovanja stavova i sustava vrijednosti) sastavni dio odgoja u širem smislu. U sklopu ove rasprave koristit će se složen izraz odgoj i obrazovanje (također udomaćen u hrvatskoj pedagoškoj i sociološkoj literaturi) unatoč opasnosti da bude označen kao pleonazam. Pod pojmom odgoja mislit će se na odgoj u užem smislu. Jedan od razloga takvog izbora jest što, čini se, ne postoji suglasnost o tome da pojam odgoja označava prije svega odgoj u širem smislu, a drugi je razlog da je jednako bitno razlikovati ulogu odgoja (u užem smislu) od uloge što je ima obrazovanje, kao i uočiti nužnost njihova isprepletanja u procesu socijaliziranja tolerancije.

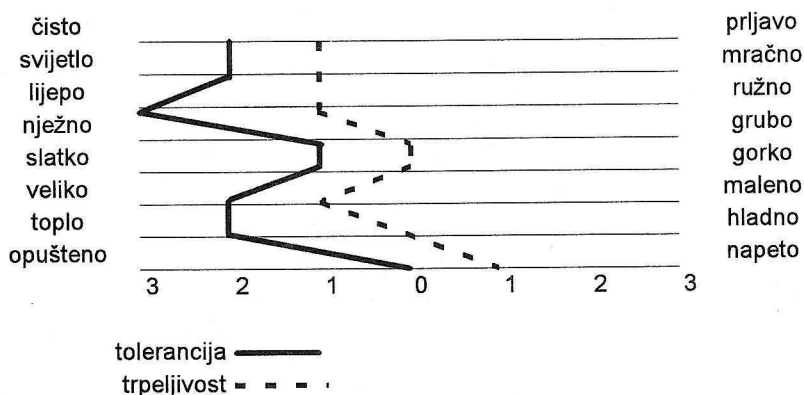
Za razliku od (Platonove) razboritosti, hrabrosti, pravednosti, umjerenosti i drugih starih vrlina, izraz se tolerancija (trpeljivost) sve do 16. stoljeća odnosi samo na sposobnost podnošenja tjelesne neugode i oslobođen je složenosti i kontradiktornosti koje ga danas obilježuju. Tek sve složenije globalno društvo, temeljeno na (durkheimovskoj) organskoj solidarnosti odlučuje se za ideologiju tolerancije. U vrijeme vjerskih ratova pojam tolerancije počeo je obilježavati zahtjev za prihvaćanjem zajedničkog života s pripadnicima druge vjere. Poslije se taj zahtjev proširio i na prihvaćanje zajedničkog života s pripadnicima drugih etničkih i rasnih skupina. Pod tolerancijom misli se na moralnu vrlinu pojedinca (horizontalna dimenzija odnosa među članovima društva) i na političku vrlinu liberalne države (vertikalna dimenzija odnosa između države i pojedinaca). To je način ponašanja kojim dopuštamo drugima slobodu izražavanja mišljenja s kojima se ne slažemo i pravo drugome da živi u skladu sa svojim načelima, drukčijima od naših. Svatko ima pravo na mišljenje makar bilo i "pogrešno". Tolerancija ne podrazumijeva napuštanje vlastitog uvjerenja. Ona je preduvjet spoznavanja istine i napretka znanosti i umjetnosti: J. S. Mill, naglašavajući epistemološku važnost tolerancije, tvrdi da bi nametanje tišine nad nekim mišljenjem potkralo ljudski prostor za jedno valjano mišljenje ili pak, ako bi to mišljenje bilo pogrešno, za učinak jasne percepcije i živog dojma nastalog u srazu s pogreškom. Tolerancija je preduvjet da, kako kaže C. Lévi-Strauss, otkrivanje drugih bude otkrivanje vezâ, a ne zaprekâ.

Plemeniti zahtjevi za razumijevanjem i obzirnošću čine toleranciju poželjnom vrlinom, nužnom u složenim društvima kakva su današnja. Ali složenost tih zahtjeva čini je teško ostvarivom (u osnovi sebičnoj ljudskoj naravi). Taj raskorak između plemenite ideje i oporog sadržaja možda bi se mogao predočiti na primjeru istoznačnica u hrvatskom jeziku. Tuđici "tolerancija" (lat. *tolerare* – podnositi, trpjeti), čini se, više se pripisuje plemenitost ideala, a hrvatskim izrazima za toleranciju – trpeljivost, trpež ili snošljivost – njegov sadržaj. Kao ilustracija za takvu pretpostavku mogu poslužiti i odgovori zagrebačkih srednjoškolaca koji su na skalama semantičkog diferencijala različito vrednovali toleranciju od trpeljivosti.¹

Premda i jedan i drugi pojam ispitanici procjenjuju kao povoljan i poželjan, očigledna je tendencija da se tolerancija procjenjuje kao "pozitivnija" i prih-

vatljivija osobina od trpeljivosti (v. sliku 1). Na evaluacijskim skalama pozitivnost je snažnije pripisana toleranciji (svjetlije, ljepše, slađe) nego trpeljivosti. Obojim pojmovima slabije je pripisana ugoda (toplo-hladno, opušteno-napeto), ali trpeljivost je pri tome još slabije ocijenjena nego tolerancija. Upitani što podrazumijevaju pod pojmom tolerancija, ispitanici su je uglavnom opisivali pojmovima "razumijevanje", "popuštanje", "poštivanje" i sl. Trpeljivost su pak opisivali kao "podnošljivost", "trpljenje" neke osobe, a dio ispitanika ju je prepoznao kao "toleranciju".²

Slika 1
Procjena pojmova tolerancija i trpeljivost

1

Ispitivanje sam za potrebe ovog rada provela na raspoloživom uzorku od 194 maturanta u dvije srednje škole, kemijskoj i ekonomskoj, u Zagrebačkoj županiji (veljača 1996.). 98 ispitanika vrednovala je pojam "trpeljivost", a 96 pojam "tolerancija" na dvanaest skala semantičkog diferencijala. Na kraju su ispitanici bili zamoženi da napišu svoje određenje pojma što su ga vrednovali. Namjera je bila testirati postoji li razlika u percepciji pojmova "tolerancija" i "trpeljivost" u učenika koji bi već trebali imati i spoznajno i osjećajno formiran odnos prema pojmu. Ispitivanje je trebalo poslužiti samo kao iskustvena podloga za predočavanje mogućeg tumačenja dviju istoznačnica. Rezultati ispitivanja i njihova analiza (testirana je valjanost skala /izostavljene su četiri manje smislene/, izračunan medijan, aritmetička sredina i standardna devijacija te testirana značajnost razlika između odgovora o toleranciji i trpeljivosti) upućuju i na stavove ispitanika o toleranciji te bi mogli poslužiti i kao jedno od polazišta za neka druga istraživanja o stavovima mladeži ili o problemima obrazovanja o ljudskim pravima i sl.

2

Ispitanici koji su iskazali istovjetnost trpeljivosti i tolerancije pozitivnije su ocijenili trpeljivost od onih koji to nisu iskazali. Bilo je i niz ocjena koje su oba pojma označavale ekstremno negativno, a među "definicijama" bilo je i ovakvih: tolerancija je "značajka beskičmenjaka", "način preživljavanja", "suzdržana istina"; trpeljivost je "nužno zlo", "opterećenje", "odlika budala" itd.

Odgojno-obrazovni sustav, socijalizacija i tolerancija

Prihvatimo li da je tolerancija jedan od ideala svakog demokratskog i pluralnog društva i poželjna vrлина njegovih članova, valja promotriti uvjete i način njezina oblikovanja. Već i kratka skica pojma, i onoga što mu se pripisuje, upućuje na poteškoće postizanja takvog ideala. I tolerancija se kao i ostale osobine i vrijednosti usvaja i razvija tijekom procesa socijalizacije. Socijalizacija započinje u obitelji i postupno se proteže i na druge brojne čimbenike. Kako su u mnogim suvremenim društvima djeca već od najranije dobi uključena u različite odgojno-obrazovne ustanove, odgojno-obrazovni sustavi pojedinih država nužno prodiru i u domenu primarne socijalizacije.³

Osim toga, demokratizacijom srednjoškolskog obrazovanja sve veći broj mladih sve se duže zadržava unutar ustanova odgojno-obrazovnog sustava te je i mogućnost sustavnog utjecaja tih ustanova na tu populaciju sve veća.

Odgojno-obrazovni sustav organizira država, a njegovo funkcioniranje ovisi o povezanosti njegovih dijelova. S gledišta systemske analize odgojno-obrazovni sustav ne čini samo njegova pedagoška struktura (sustav institucionalnih oblika odgoja i obrazovanja) već čitav niz uz nju vezanih struktura koje omogućavaju njezino funkcioniranje. One su u neprekidnoj interakciji sa svim ostalim oblicima društvenog života: u prvom redu sa znanošću, zatim sa sustavom vrijednosti, masovnim medijima, slobodnim vremenom, standardom itd. Polazeći od Durkheimova gledišta da je odgojno-obrazovna ustanova mikrosvijet šire društvene zajednice, posebnu pozornost valja posvetiti odnosu pedagoške (odgojno-obrazovna ustanova, pedagoške službe) i administrativne (odluke, pravila, zakoni, upravno osoblje na području obrazovanja) strukture odgojno-obrazovnog sustava te utjecaju društva u cjelini, osobito sustava vrijednosti, masovnih medija, mentaliteta i sl. (v. sliku 2).

Složenost suvremenih odgojno-obrazovnih sustava, interakcija i veza s ostalim dijelovima društva upućuju na njihovu moć, ali i na ograničenja. Bila bi ozbiljna pogreška precijeniti dosege odgoja i obrazovanja u borbi s čimbenicima čiji su korijeni u društvenim, gospodarskim i pravnim nedorečenostima. Niti jedan odgojno-obrazovni sustav ne može osigurati jednakost šansi u društvu

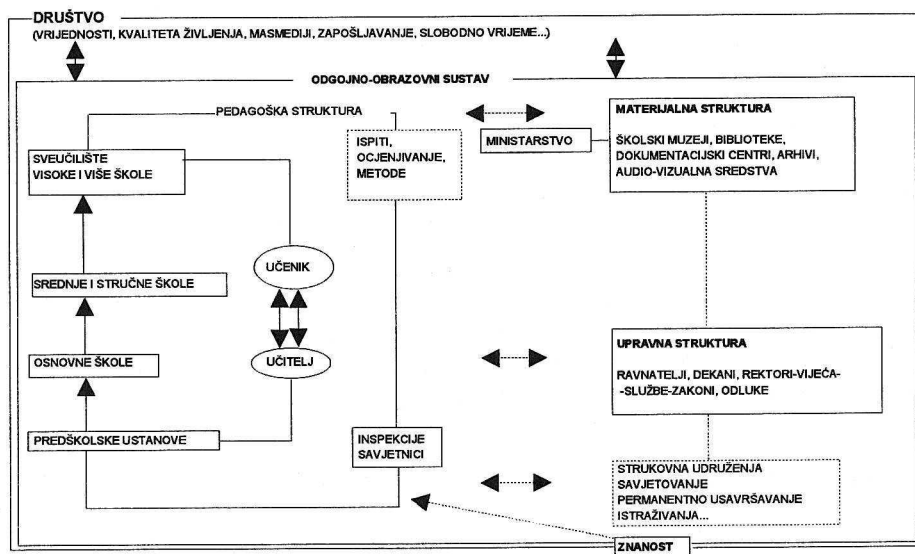
3

Glavni čimbenik primarne socijalizacije oduvijek je bila obitelj. Međutim, u novije vrijeme, u nekoliko razvijenih europskih zemalja čak 100% djece između četiri i pet godina starosti uključeno je u predškolske ustanove, visok je i postotak trogodišnjaka, a i dvogodišnjaka ima više od 30% u predškolskim ustanovama (Perotti, 1991.).

Profesionalizacijom suvremenih društava stručnjacima je prepušteno da se bave i da odlučuju u svojim specijalističkim područjima, čak i u sferama koje su oduvijek, poput odgoja, bile značajne na individualnom planu. Posredujući između društva i pojedinca (i grupe) odgojno-obrazovne ustanove značajni su čimbenik (u posljednje vrijeme ne samo) sekundarne socijalizacije i stvaranja (osobnog i grupnog) identiteta. Odgojni ciljevi ostvaruju se putem propisanih nastavnih programa, a dijelom tzv. "skrivenim nastavnim programom" (hidden curriculum) putem kojeg legitimna vlast promiče socijalnu kontrolu.

ukoliko takva jednakost ne postoji i u zakonima i u socio-ekonomskim uvjetima.

Slika 2
Model odgojno-obrazovnog sustava

Budući da se odgojem i obrazovanjem reproducira društvena stvarnost, ne treba sumnjati da upravo odgojno-obrazovna sredina može pripadati među glavne izvore netolerancije i ksenofobije. Unutar odgojno-obrazovnog sustava škola igra posebnu ulogu u prenošenju ili jačanju predrasuda na kojima se gradi netolerancija. Škola i mediji, obrazovanje i informiranje uopće, dva su važna izvora predrasuda koji imaju značajnu ulogu u određivanju percepcije drugih ljudi i onih – bili oni pojedinci ili grupe – koji su drukčiji. Mnogi odgojno-obrazovni sustavi nalaze se u klopci svog monokulturalizma (i etnocentrizma),⁴ a

4

Uz nastajanje nacionalnih država (i formiranje nacija) veže se i zahtjev za kulturnom (i nacionalnom) homogenošću. Država je taj zahtjev ispunjavala uvođenjem masovnog, javnog, obaveznog i standardiziranog obrazovanja. Glavni cilj odgojno-obrazovnih programa bila je socijalizacija lojalnih državljana unutar zajedničke nacionalne kulture i razvijanje svijesti o zajedničkoj prošlosti (što je onemogućavalo isticanje unutrašnjih različitosti) (v. Smith, 1988.). No, to što su raznolikosti potiskivane, nije ih nužno i ugušilo (ovisno, doduše, o spletu okolnosti), ali je zasigurno ostavilo traga na međuetničkim odnosima.

društva postaju sve raznolikija, odnosno sve više razvija se svijest o raznolikosti i međuovisnosti. Javlja se hitna potreba za širokoumljem, poštivanjem drugih kultura i svijesti o zajedničkim vrijednostima koje su osnovne za demokratski okvir i primjenu društvenih i ljudskih prava (Batelaan i Gundara, 1993.). Zato je potrebno izbjegavati etnocentrizam i nacionalizam u nastavnom planu i programu i u sustavu vrijednosti koji se njime prenosi na nove naraštaje.

Jedno od načela Deklaracije o pravima djeteta (1959.) jest da će "dijete biti odgajano u duhu razumijevanja, *tolerancije*, prijateljstva među ljudima, mira i univerzalnog bratstva i s punom sviješću o tome da njegova energija i talenti trebaju biti posvećeni ostalim ljudima" (Bernstein Tarrow, 1987., 223; istaknula J.Č.-K.), a u Međunarodnoj konvenciji o gospodarskim, društvenim i kulturnim pravima (1966.) stoji da će odgoj i obrazovanje "omogućiti svim osobama da učinkovito sudjeluju u slobodnom društvu, promiču razumijevanje, *toleranciju* i prijateljstvo među svim nacijama i svim rasama, etničkim i religijskim skupinama i podupiru aktivnosti Ujedinjenih naroda na održavanju mira" (Bernstein Tarrow, 1987., 242; istaknula J.Č.-K.). Dakle, zahtijeva se odgoj u duhu tolerancije i za toleranciju. Sam predmet poučavanja – tolerancija – najčešće se obrađuje u okvirima pouke o ljudskim pravima, a ljudska prava obrađuju se pak u okviru pojedinih društvenih predmeta.⁵

Nastava o ljudskim pravima (i toleranciji)

Studije o odgoju i obrazovanju o ljudskim pravima u različitim zemljama pokazale su da uključivanje ljudskih prava u nastavni plan i program ovisi o nizu čimbenika. Jedan od njih jest taj što se definicije odgoja i obrazovanja za ljudska prava razlikuju: neke zemlje, a pogotovo mnogi učitelji i školske uprave prilagođavaju sadržaj nastave o ljudskim pravima prilikama u svojim razredima i programima, tj. prema vlastitoj procjeni selektiraju ljudska prava o kojima će poučavati učenike. Nadalje, nastava o ljudskim pravima ovisi o važnosti koju neko društvo pridaje ljudskim pravima. Tako u svim zemljama članicama Vijeća Europe kao i u nekim školskim područjima SAD-a obrazovanje o ljudskim pravima dio je nastavnog plana i programa. U najvažnije čimbenike koji utječu na mjesto što ga imaju ljudska prava u nastavnom programu pripadaju sami učitelji: općenito se pokazalo da je obrazovanje o ljudskim pravima uspješnije u školama kojih su učitelji sudjelovali na seminarima i radionicama o tom problemu, koji su imali priliku s drugima diskutirati o načinu obrade te problematike i prikupiti nastavna sredstva. Osobito je važno učiteljevo uvjere-

5

Tako je, primjerice, u SAD-u učenje o ljudskim pravima (i toleranciji) unutar programa društvenih znanosti oblikovano dijelom američkom prošlošću (povijest ropstva, potčinjavanja indijanskih plemena i različiti oblici diskriminacije), a dijelom borbom protiv diskriminacije i odgovarajućim gospodarskim i političkim temama. Najviše tema posvećenih ljudskim pravima nalazi se u nastavi nacionalne i svjetske povijesti, u nastavi o američkoj vladi i u nastavi zemljopisa. U hrvatskim srednjim školama učenici se s tolerancijom i s ljudskim pravima upoznaju kroz nastavne predmete Etika i Politika i gospodarstvo, a neki i kroz predmete Sociologija, Filozofija itd.

nje da se ljudska prava mogu provoditi u njegovu razredu, a odlučujući je čimbenik učiteljeva vještina. Potrebna je demokratska atmosfera u kojoj učenici i učitelj brinu jedni o drugima, u kojoj učitelj izrađuje plan rada zajedno s učenicima i u čijem ostvarenju svi sudjeluju (Shafer, 1987.; Sebaly, 1987.). Često se pokazuje da je poučavanje o ljudskim pravima obično ograničeno na nekog stručnjaka ili zanesenjaka. Stoga je za kvalitetnu nastavu potrebno ostvariti nekoliko organizacijskih uvjeta: školsku klimu trebaju prožeti suradnja i sudjelovanje, učiteljima treba omogućiti slobodu u poučavanju, potrebne materijale, knjige i mogućnost usavršavanja (Sebaly, 1987.).

Javlja se, dakle, potreba za sve većom socijalizacijskom ulogom odgojno-obrazovnih institucija, osobito škola. One tu zadaću ispunjavaju tek u tragovima, stavljajući naglasak ponajprije na postizanje stručnosti.⁶

Poučavanje o ljudskim pravima postaje zapravo sve važnije zbog povećanja nezaposlenosti, osobito mladih ljudi; slabljenja demokratskih vrijednosti radi netolerancije prema rasnim, etničkim, religijskim i drugim manjinama te porasta terorizma, fašizma i uskrnuća rasističkih teorija; višekulturne naravi suvremenih društava. Normativno priznavanje posebnosti samo je preduvjet njihova artikuliranja. Rezultate pak ostvaruju ustanove od kojih je među najvažnijima najšira struktura odgojno-obrazovnog sustava, od škole do masovnih medija.⁷ Ako i ne može razriješiti mnoga proturječna obilježja modernih društava, odgojno-obrazovni proces može omogućiti djeci da ih razumiju. Postupno učenje i učenje zasnovano na iskustvu može omogućiti djeci da premoste usvojene vrijednosti, da razviju novu društvenu suglasnost na međusobnoj, međugrupnoj i međunarodnoj razini. U kulturno raznolikim društvima s konfliktualnim vrijednostima, odgoj i obrazovanje mogu igrati važnu ulogu u pomicanju sukoba prema razumijevanju i suglasnosti na tim razinama.

Unatoč tome što se obrazovanje o ljudskim pravima u europskim zemljama (na ovaj ili onaj način) provodi nekoliko desetljeća, zapaža se porast ksenofobije i netolerancije. Govori to o propustima i poteškoćama u odgojno-obrazovnom djelovanju, ali prije svega o dubljim uzrocima u društvu koje nije uskladilo sve čimbenike u ostvarivanju tolerancije (i uspostave ljudskih prava). To je otvorilo put nizu aktivnosti kojih raščlamba pod nazivom "Akcija za borbu protiv netolerancije i ksenofobije u aktivnostima Vijeća za kulturnu suradnju Vijeća Europe, 1969-1989" uključuje raščlanjivanje uzroka stanja kao i prepo-

6

Škola ne bi trebala, kako je to uglavnom uobičajeno, samo obrazovati. Sve više bi trebala odgajati, prenositi sustav vrijednosti, potpomagati osobni razvoj pojedinca, utjecati na oblikovanje osobnih i grupnih identiteta u skladu sa sustavom vrijednosti o kojem je postignuta suglasnost unutar višetetničkog i višekulturnog društva.

7

Uloga masovnih medija se povećava: odgojno-obrazovna funkcija jest da omogući djeci da kritički čitaju slike i vrednuju vrijednosti što im ih prenose mediji.

ruke za promjene u odgoju i obrazovanju, samo jednom između međuovisnih socijalizacijskih čimbenika (Perotti, 1991.).⁸

Prema tim preporukama, odgoj i obrazovanje protiv netolerancije i ksenofobije uključuje obrazovanje o ljudskim pravima na dvije razine: sadržajnoj (kognitivna razina koja se odnosi na obrazovanje o ljudskim pravima ponajprije u srednjim školama) i praktičnoj (prenošenje vrijednosti i njihovo djelatno prihvaćanje, osobito u predškolskom i osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju). Takav odgoj i takvo obrazovanje ne smiju biti zasnovani na autoritarnom konceptu socijalizacije. Zamišljeni su kao dinamičan proces zasnovan na pedagogiji sudjelovanja i odgovornosti. Pojedincu treba pružiti podlogu za izgrađivanje i organiziranje vlastite socijalizacije radi otvorenosti prema drugima. Učitelji u mješovitim razredima, u razredima u kojima postoje nacionalne, etničke, religijske, jezične, socijalne, spolne ili druge razlike, mogu najbolje pripremiti učenike za život u društvu u kojem se razlike često očitavaju kroz nejednakost i diskriminaciju. Odgoj i obrazovanje za ljudska prava (i toleranciju) treba započeti već u predškolskoj ili barem osnovnoškolskoj dobi dajući prednost odgoju nad obrazovanjem. Naime, u predškolskoj je dobi, učiteljeva uloga (uloga odraslih) kao primjera i identifikacijskog uzora veća nego na drugim stupnjevima razvitka.

Važno je umješno iskoristiti to što je škola mjesto gdje se putovi započeti u obitelji nastavljaju, mijenjaju ili prihvaćaju. Škola treba biti mjesto razmjene, razgovora i života, a na svim stupnjevima školovanja treba odgajati i obrazovati u ugodnom ozračju, osnovna načela kojega su poštovanje, sudjelovanje, sloboda pojedinačnog i kolektivnog izraza, jednakost i pravednost. To ne znači da škola smije uljepšavati proturječne poruke društva, koje svoja gesla u svakodnevicu često poriče.

Učenici trebaju naučiti prosuđivati o odnosu države prema ljudima i zajednicama i razviti osjećaj osobne odgovornosti da bi mogli reagirati u slučaju ako država ne poštuje ljudska prava. U odgojno-obrazovnom procesu ne bi se trebalo ustručavati od prosudbe suvremenih događaja, pa stoga treba redefinirati svoju uobičajenu neutralnost. Na to školu prisiljavaju društvene i tehnološke promjene. Ljudska prava trebaju obuzeti cjelokupni školski sustav u kojemu ponašanje svih sudionika stvarno odražava stavove vezane uz ljudska prava (Perotti, 1991).

8

Borba protiv netolerancije i ksenofobije utemeljena je na nizu deklaracija i međunarodnih sporazuma: na Deklaraciji Ujedinjenih naroda o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1963.), Međunarodnoj konvenciji o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965.), Međunarodnoj konvenciji o gospodarskim, društvenim i kulturnim pravima (1966.), UNESCO-voj Rezoluciji 4XC/2/12 o uklanjanju predrasuda, netolerancije, rasizma i apartheida, Deklaraciji Vijeća Europe o netoleranciji – prijetnji demokraciji (1981.) i sl.

Zadaci odgoja i obrazovanja za toleranciju

Škola griješi ako ne osposobljava učenike za kritičko promišljanje jer im takvo mišljenje može dati čvrst i pouzdan temelj za obranu vlastitog sustava vrijednosti. Odgoj i obrazovanje temeljeni na ljudskim pravima i demokratskim načelima koji teže uzajamnom razumijevanju nisu oslobođeni procjenjivanja. Važno je samo definirati osnovne etičke i kulturne vrijednosti koje bi se trebale prenositi (sekularnim) odgojem i obrazovanjem. To nisu vrijednosti koje bi trebalo djeci i roditeljima nametati, već bi se o tim vrijednostima s njima trebalo dogovoriti. Već sam proces dogovaranja znači promicanje uzajamnog razumijevanja. Škola se u pluralnom društvu po definiciji ne bi smjela miješati u privatnost i autonomnost pojedinaca, jer bit pluralizma i jest u priznavanju i poštivanju različitih životnih stilova i vrijednosnih sustava skupina i pojedinaca. U načelu bi prenošenje vrijednosti kroz "javno" obrazovanje trebalo biti ograničeno na vrijednosti sekularne države unutar javne domene. Škola mora negovati zajedničko dobro svih članova škole i društva kojeg je dio. Kako vrijednosti pripadaju privatnosti, učitelji trebaju poučavati o vrijednostima tako da su vrijednosti sve djece jednakovrijedne. Religijski odgoj, primjerice, može pripadati privatnoj sferi, ali religijsko, duhovno i filozofsko znanje javni su i mogu biti poučavani da postignu cilj religijske tolerancije.

Priznavanje odgojne uloge škole važan je prvi korak, ali to je korak u "minsko polje" zbog proturječja o tome što bi javne vlasti u višekulturnim i višereligijskim društvima trebale, a što ne bi trebale poučavati. Odgojni ciljevi usmjereni su na razvitak stavova i ponašanja pojedinaca temeljenih na svijesti o zajedničkim vrijednostima. No, u višetničkim, višekulturnim i višereligijskim društvima uvijek se postavlja pitanje koje su to zajedničke vrijednosti što ih treba negovati i tko ih određuje?

Svijest o osnovnim zajedničkim vrijednostima nužna je u društvu koje obilježava međuovisnost i pluralizam. Pluralizam uključuje priznavanje važnosti pojedinačnih i grupnih identiteta. Međuovisnost traži toleranciju i uzajamno poštivanje (uključujući otvoreni kriticizam). Zajedničke temeljne vrijednosti na kojima se može graditi pluralno društvo tiču se odnosa među ljudima (odnosa između pojedinaca, između grupa, između naroda temeljenih na poštivanju ljudskog dostojanstva i ljudskih prava), odnosa između naroda i kulture (poštivanja kulture i kulturne raznolikosti), odnosa između ljudi i prirode (poštovanja prema Zemlji).

Batelaan i Gundara navode niz odgojno-obrazovnih zadataka što ih valja ostvariti da bi učenici mogli steći, razumjeti i izraziti te vrijednosti. Ti zadaci jesu: zadobivanje znanja o ljudskim pravima, znanja o ljudskom ponašanju, svijesti o vlastitim stavovima, uvida u strukture koje određuju odnose među ljudima, znanja o značajkama rasizma i fašizma, svijesti o međuovisnost ljudi, skupina i nacija, svijesti o vrijednostima vlastite kulture. Nadalje, tu pripada poznavanje podrijetla, poznavanje vlastitog jezika i vlastite kulture i religije u odnosu na

druge jezike, kulture i religije, razumijevanje višekulturne osobitosti društva, razvitak sposobnosti razmišljanja i vrednovanja s različitih gledišta, razvitak komunikacijskih vještina i vještina suradnje, znanje o stanju planeta, razumijevanje strukturalnih zapreka za rješavanje problema okoliša, razumijevanje sve veće međuovisnosti i potrebe za internacionalizacijom, razumijevanje uzroka i posljedica (Batelaan i Gundara, 1993). Autori ističu da sve to nije dovoljno za oblikovanje odgojno-obrazovne prakse jer je učinak poučavanja ono što učenici nauče, a ono o čemu ih se poučava nije uvijek i ono što nauče.

Iznova valja podsjetiti na to da odgoj i obrazovanje o vrijednostima pretpostavljaju bliskost škole i zajednice. Osjećajno i kognitivno učenje ovog područja nerazmrsivo su povezani. Da bi učenici shvatili vrijednost i značenje ljudskih prava i tolerancije, učitelji to moraju primjenjivati u svojem razredu. Jednako su važni odnosi između učenika, odnos između nastavnika i učenika kao i odnos uprave škole i učenika. Ukoliko su učenici suočeni s povredama ljudskih prava u društvu u kojem žive, odgojno-obrazovni trud škole ostat će izoliran i stoga uglavnom neučinkovit.

Samo javno iskazivanje tolerancije na svim razinama ponašanja u čitavom društvu i djelatno a ne deklarativno poštivanje ljudskih prava u svakodnevnom životu mogu stvarati uvjete za široku socijalizaciju tih vrijednosti. U suprotnom će i dalje rasti netolerancija, ksenofobija, rasizam, nasilje, etnocentrizam, nekontrolirana potrošnja i zagađivanje okoliša, a izdvojene djelatnosti društava i dalje će označavati negativni predznaci poput "obrazovanja protiv netolerancije i ksenofobije".

Umjesto zaključka: interkulturalno obrazovanje – potvrda tolerancije?

Ponuđena alternativa za cjelovito rješenje jest i interkulturalistički projekt. Tolerancija i ostvarivanje ljudskih prava nalaze se u samoj osnovi toga projekta, koji je nastao u europskim "imigracijskim" zemljama potaknut tzv. "novom manjinom" (imigrantima). Interkulturalistički koncept polazi od tvrdnje da su sve kulture jednako vrijedne i pokušava naći mogućnosti ravnopravnog dijaloga između kultura. Pri tome se povezivanje kulturnih komponenata ne shvaća ni kao njihovo nekritičko miješanje ni kao gubljenje kulturnog identiteta, već upravo kao njegovo obogaćivanje (opš. Porcher, 1986.; Čačić, 1989.; Katunarčić, 1994.; Perotti, 1995.).

Interkulturalističku se ideju nastoji oživotvoriti prije svega putem interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Interkulturalnim odgojem i obrazovanjem učeniku valja omogućiti usvajanje stava o kulturnom relativizmu. Stoga je potrebno ostvariti što višu razinu općeg obrazovanja, preispitati nastavne programe (osobito programe nastave onih predmeta koji najizravnije utječu na oblikovanje identiteta: nastave povijesti, jezika, književnosti, zemljopisa, umjetnosti), osposobiti (i izabrati) vrsne nastavnike, jer se interkulturalni odgoj i obrazovanje ne mogu os-

tvarivati ako u cijelom pedagoškom timu ne vlada interdisciplinarni duh (Usp. *One school, many cultures*, 1989.; Perotti, 1990.)

Da se interkulturalni odgoj i obrazovanje ne bi provodilo neorganizirano, valjalo bi osigurati i psihosocijalne uvjete, a to znači razjasniti (eventualne) sporove među pripadnicima različitih kultura, dati smisao razlikama koje među njima postoje i svladati umijeće tolerancije. Sve to, pretpostavlja se, moguće je ostvariti u sklopu stvarne demokratizacije odgojno-obrazovnih sustava i proširivanjem odgojno-obrazovne funkcije na cijelo društvo (osobito na masovne medije).

Službeni propisi podloga su institucionalizacije kulturnih razlika kroz političko djelovanje, odgojno-obrazovno djelovanje i djelovanje masovnih medija. Tako se sustav vrijednosti i normi u vezi s prihvaćanjem kulturnih različitosti pomiče iz područja dobrovoljnosti, privatnosti, slučajnosti i površnosti na cijelo društvo i primiče cilju – interkulturalnom dijalogu i toleranciji.

Pitanje koje se najposlije nužno nameće jest koliko su današnje države-nacije pripravne za otvorene kulturne kontakte bez straha za svoj kulturni identitet i što su nacionalne elite spremne poduzeti za ostvarenje tolerancije u obrazovanju i obrazovanja za toleranciju?

LITERATURA

Batelaan, P., J. S. Gundara (1993), Cultural Diversity and the Promotion of Values through Education, *European Journal of Intercultural Studies*, 3(2-3): 61-80.

Berbaum, J. (1982), *Étude systématique des actions de formation*, Paris: Presses Universitaires de France.

Bernstein Tarrow, N. (ur.) (1987), *Human Rights and Education*, Oxford: Pergamon Press.

Cherkaoui, M. (1989), *Sociologie de l'éducation*, Paris: Presses Universitaires de France.

Čačić, J. (1989), Društvena uvjetovanost interkulturalnog odgoja, simpozij *Interkulturalizam i dvojezičnost u odgoju migranata/Interkulturelle Erziehung und Zweisprachigkeit bei Migranten*, Zagreb, 16-18. svibnja, 19 str.

Čačić-Kumpes, J. (1992), Skica za sociologijski pristup interkulturalnoj komunikaciji, u: O. Čaldarović, M. Mesić, A. Štulhofer (ur.), *Sociologija i rat*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 33-40.

Čačić-Kumpes, J. (1993), Education and Inter-Ethnic Relations, u: S. Devetak, S. Flere, G. Seewann (ur.), *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im Umbruch Europas/Petites nations et minorités ethniques dans une Europe en devenir*, München: Slavica Verlag, str. 254-258.

Dewey, J. (1966), *Democracy and Education*, New York: Free Press.

Durkheim, É. (1993), *Education et sociologie*, Paris: Presses Universitaires de France.

Katunarić, V. (1994), *Labirint evolucije*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo – Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Lévi-Strauss, C. (1988), *Strukturalna antropologija 2*, Zagreb: Školska knjiga.

Lončarić, N. (1995), Obrazovanje za demokratski građanski život u svijetu, u: S. Antić (ur.), *Europska orijentacija hrvatskog školstva*, Zagreb: HPKZ, str. 83-98.

Malić, J., V. Mužić (1989), *Pedagogija*, Zagreb: Školska knjiga.

- Maritain, J. (1992), *Čovjek i država*, Zagreb: Globus.
- Mill, J. S. (1988), *Izabrani politički spisi*, sv. I, Zagreb: Informator.
- Mougniotte, A. (1995), *Odgajati za demokraciju*, Zagreb: Educa.
- One School, Many Cultures* (1989), Paris: OECD.
- Perotti, A. (1990), L'éducation dans les sociétés pluriculturelles en Europe, *Migrations Société*, 2(8): 29-54.
- Perotti, A. (1991), *Action to Combat Intolerance and Xenophobia*, Strasbourg: Council of Europe.
- Perotti, A. (1995), *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, Zagreb: Educa.
- Porcher, L. (1986), L'interculturel aujourd'hui – réflexions méthodologiques, u: *Rapport final du groupe de projet*, Strasbourg: Conseil de l'Europe, str. 1-20.
- Sebaly, K. (1987), Education About Human Rights: Teacher Preparation, u: N. Bernstein Tarrow (ur.), *Human Rights and Education*, Oxford: Pergamon Press, str. 207-221.
- Shafer, S. M. (1987), Human Rights Education in Schools, u: N. Bernstein Tarrow (ur.), *Human Rights and Education*, Oxford: Pergamon Press, str. 191-205.
- Smith, A. D. (1988), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell.
- Vrgoč, H. (ur.) (1995), *Odgoj za toleranciju, međusobno razumijevanje i suradnju*, Zagreb: HPKZ.

EDUCATION AND TOLERANCE

Jadranka Čačić-Kumpes

Institute for Migration and Nationalities, Zagreb

The position of tolerance in education is of dual importance: it is both the subject of teaching and a feature of the relationship between the participants in the process of education. It is maintained in this paper that the selection of teaching subject-matter as well as the modes and conditions of teaching are equally important. Based on contemporary experience, the authoress tells us about the contents and achievements of human rights' teaching and the tasks of education in developing tolerance. Recent research (especially of western countries) has uncovered a need to broaden the socializational role of schools and to deepen the connections between school and society. Teaching about human rights depends on how important human rights and tolerance are to the society. Only clear expression of tolerance on all levels of behavior in the whole society, and true, not declarative, recognition of human rights in everyday life can ensure the necessary conditions for a broad socialization of these values. One possibility for reaching such a goal resides within the inter-culturalist concept which seems suitable for teaching in the spirit of tolerance (and human rights) in modern pluralist societies. Tolerance is not a contemplative attitude, an act of pardoning what was, or is. It is a dynamic attitude that consists of anticipation, understanding and promotion of what will be. The diversity of cultures stands beyond us, around us and ahead of us.

BILDUNG UND TOLERANZ

Jadranka Čačić-Kumpes

Institut für Migrationen und Völkerschaften, Zagreb

In Erziehung und Bildung hat die Toleranz einen zweifachen Stellenwert: sie ist sowohl Gegenstand der Unterweisung als auch Merkmal im Verhältnis zwischen den am Erziehungs- und Bildungsprozeß Beteiligten. In der Arbeit wird betont, daß die Auswahl der Lehrinhalte, die Modi sowie die Verhältnisse, in denen gelehrt wird, gleichermaßen bedeutsam seien. Am Beispiel zeitgenössischer Erfahrungen werden Inhalt und Tragweite des Unterrichtsfachs Menschenrechte sowie die Aufgaben der toleranzorientierten Erziehung und Bildung zur Sprache gebracht. Anhand der bisherigen Erfahrungen (vorwiegend der westlichen Staaten) kam man zur Einsicht, daß die sozialisierende Rolle der Schule ausgeweitet und die Beziehungen zwischen Schule und Gesellschaft vertieft werden müßten. Es erwies sich, daß der Unterricht über Menschenrechte von der Geltung abhängt, die eine Gesellschaft den Menschenrechten und der Toleranz beimißt. Einzig die öffentliche Demonstrierung von Toleranz auf allen Verhaltensebenen in der Gesellschaft sowie die tätige und nicht allein deklarative Wahrung der Menschenrechte im Lebensalltag können die Voraussetzungen für eine breite Sozialisierung dieser Werte schaffen. Eine Möglichkeit zur Verwirklichung dieser Aufgabe bietet sich innerhalb des interkulturalistischen Konzepts, das für die Erziehung und Bildung im Geiste der Toleranz (und der Menschenrechte) in den modernen pluralistischen Gesellschaften geeignet erscheint.